

Т.М. ЧЕРЕВЧЕНКО, Н.В. ЧУВІКІНА

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

НАЦІОНАЛЬНОМУ БОТАНІЧНОМУ САДУ ім. М.М. ГРИШКА НАН УКРАЇНИ 70 РОКІВ

Подано історію створення Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України, формування колекцій рослин, становлення його як науково-дослідної установи. Наведено відомості про вчених, які керували Ботанічним садом у різні періоди його існування.

Точкою відліку в історії існування Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України (НБС) вважається вересень 1935 р. Саме тоді постановою Ради Народних комісарів УСРР Інституту ботаніки Академії наук було виділено ділянку землі на мальовничих печерських пагорбах у районі Звіринця для будівництва ботанічного саду [1]. Однак сама ідея створення в Києві Академічного ботанічного саду сягає 1918 р. Вже на перших засіданнях новоствореної Української Академії Наук обговорювалося питання про установи, якими опікуватиметься молода Академія, і серед них обов'язково мав бути ботанічний сад. Навіть був призначений директор ще не існуючої установи — видатний ботанік Володимир Іполитович Липський, який відвідав до цього багато ботанічних садів світу [12, 16]. Однак здійснити цей задум не вдалося через громадянську війну, хоча у червні 1919 р. Українська Академія Наук отримала мандат на Голосіївський ліс для будівництва там ботанічного та акліматизаційного садів [11], але, як написав пізніше Липський, "Голосіївський ліс вислизнув з рук Академії..." [7].

Один із фундаторів Української Академії Наук — Микола Феофанович Кащенко — за власні кошти заснував розсадники та акліматизаційні сади біля Політехнічного інституту і на Лук'янівці, але вони не перетворилися на справжні ботанічні сади, а стали джерелом багатющого генофонду південних

плодових дерев для Центральної України. Наукову і селекційну роботу з цими культурами, розпочату академіком М.Ф. Кащенко, нині продовжують співробітники відділу акліматизації рослин НБС.

Багато сил доклав для створення нового саду видатний ботанік, директор Інституту ботаніки АН УРСР Олександр Васильович Фомін. Саме під його керівництвом було складено науковий план саду. Однак ділянку землі на Звіринці Академія наук отримала вже після смерті вченого.

Для освоєння нової земельної ділянки необхідні були великі кошти — адже на цьому місці були вулиці з приватними садибами (у 212 будинках проживало на той час 2105 осіб) та установами [5]. У 1937 р. у журналі "Соціалістичний Київ" було надруковано грандіозний проект нового ботанічного саду (автор — архітектор І. Довгалюк), який так і не було реалізовано [4]. У 1938 р. про будівництво нового ботанічного саду АН УРСР писав Я.С. Модилевський — директор Інституту ботаніки у 1937—1938 рр. [8].

До 1941 р. на території Ботанічного саду проводилася робота з вирощування посадкового матеріалу. Тут на площі 45 га було розміщено експериментальну базу Інституту ботаніки, де працювали відділи: хімічної фізіології рослин під керівництвом В.І. Любименка; загальної фізіології рослин, очолюваний М.Г. Холодним; генетики і селекції, яким керував А.О. Сапегін. Однак 2/3 відведеної території так і залишалися під приватними садибами [15].

В.Е. Шмідт

Я.К. Гоцик

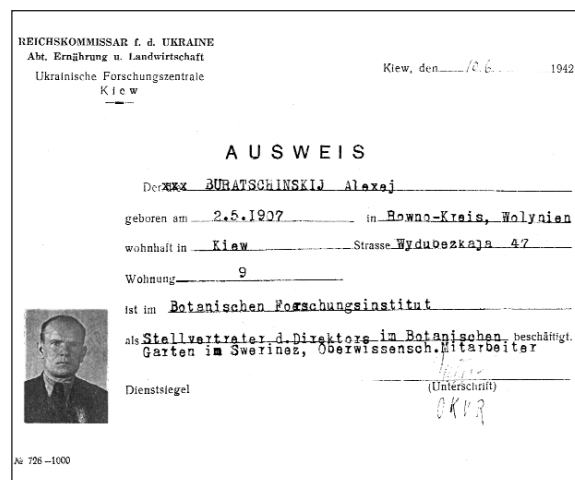
О.М. Бурачинський

Одним з перших директорів Ботанічного саду був відомий лісівник В.Е. Шмідт, а взимку 1940—1941 рр. директором саду було призначено Я.К. Гоцика [14], який після звільнення з лав Червоної Армії у 1945 р. повернувся до роботи в Ботанічному саду.

До 1941 р. було зібрано колекцію з 1050 видів, сортів та форм рослин відкритого ґрунту та близько 1000 тропічних та субтропічних рослин, однак під час німецько-фашистської окупації Києва більшість з них загинула [2].

Директором Ботанічного саду під час окупації був канд. біол. наук Олексій Михайлович Бурачинський. Він пішов добровольцем на фронт, брав участь в обороні Києва, але в ніч з 18 на 19 вересня 1941 р. потрапив у полон, звідки йому вдалося втекти. Він повернувся до Києва. З 15 жовтня 1941 р. О.М. Бурачинський обійняв посаду наукового співробітника Інституту ботаніки, а фактично працював директором Ботсаду упродовж усього періоду окупації Києва. У фондах музею історії Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України зберігається цікавий документ — посвідчення, видане 10 червня 1942 р. Олексію Бурачинському як директору Ботанічного саду в Києві.

У 1955 р. в автобіографії Олексій Михайлович писав, що весь період німецької окупації перебував на території Ботанічного саду і використовував усі можливості, щоб вряту-

Посвідчення О.М. Бурачинського як директора ботанічного саду, 1942 р.

вати людей (робітників Ботанічного саду та осіб, які мешкали на його території) від мобілізації на роботу в Німеччину, а також намагався зберегти майно та колекції саду [14].

Після звільнення Києва, в березні 1944 р. Уряд України прийняв постанову "Про відновлення будівництва і наукової роботи Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР в м. Києві" [10], а з липня того ж року Ботанічний сад став самостійною науковою установою в системі АН України.

Усі добре розуміли, що розбудовувати таку складну наукову установу в по-

М.М. Гришко

М.М. Гришко демонструє захист молодих рослин, посаджених на схилі

воєнний час у зруйнованому фашистами місті дуже не просто. Для цього була потрібна людина з великими організаторськими здібностями. Такою людиною був

академік АН УРСР Микола Миколайович Гришко.

На відведеній під сад території досі залишалося 5 установ з частково зруйнованими будівлями і 212 житлових приватних будинків. Потрібно було відселити їх мешканців. Водночас необхідно було добувати тисячі видів рослин, зберігати сотні тисяч сіянців і саджанців для майбутніх ботаніко-географічних ділянок. Перед Миколою Миколайовичем постало складне завдання — реалізувати проект будівництва саду, здійснити задум свій і попередників — створити казковий сад над Дніпром.

М.М. Гришко з властивою йому невичерпною енергією взявся за опрацювання наукових основ створення Ботанічного саду Академії наук України, питань теорії і практики інтродукції та акліматизації рослин, зокрема інтродукції, сортовивчення та селекції квіткових рослин; акліматизації південних плодкових культур, введення в культуру нових цінних для народного господарства рослин.

Микола Миколайович писав, що Ботанічний сад АН УРСР має бути Центральним республіканським заповідником видових, а з багатьох видів — і сортових скарбів рослин. Він підкреслював, що рослинні колекції мають постійно збільшуватися шляхом обміну з ботанічними садами та іншими науковими установами світу і під час проведення спеціальних експедицій. Микола Миколайович наголошував на тому, що ретельне вивчення рослинних фондів і отримання насіння та посадкового матеріалу місцевої репродукції дадуть можливість успішно вирішувати теоретичні та прикладні питання інтродукції та селекції нових для України лісових, плодкових, декоративних, технічних, кормових, харчових рослин, впроваджувати нові рослини у різні галузі народного господарства, збагачувати рослинні ресурси республіки. Сад має стати зразком садово-паркового мистецтва, в якому повинні розкриватися багатство та різноманітність рослинного світу на декоративній основі. Микола Миколайович підкреслював, що на-

уковці мають ретельно продумувати розміщення різних видів рослин під час створення експозицій, оскільки вони відрізняються за походженням, розмірами природного ареалу, біологією, онтогенезом та довговічністю, адже ці експозиції мають зберігати науково-демонстраційні аспекти та декоративність не тільки десятки, а в окремих випадках і сотні років [2, 13].

Площу, відведену під сад, було збільшено майже до 200 га. В зв'язку з цим, а також враховуючи нові завдання, в Інституті ботаніки АН УРСР під керівництвом академіка АН УРСР М.М. Гришка та академіка архітектури СРСР О.В. Власова було розроблено новий генеральний план будівництва. В його розробці брали участь М.Г. Попов, П.С. Погребняк, О.Л. Липа, Л.І. Рубцов, Д.Ф. Лихвар, О.І. Соколовський, С.І. Лебедєв, О.М. Бурачинський та інші видатні вчені Інституту ботаніки і Ботанічного саду.

У колекціях ботанічних садів рослини зазвичай розташовані за систематичним принципом — поєднані в роди, родини, порядки, класи. Значно рідше колекції рослин розташовані за ботаніко-географічним принципом, тобто на ділянках представлено не тільки флору окремої географічної зони, а, за можливістю, рельєф і навіть деякі типові ландшафти. Саме за таким принципом вирішили будувати Ботанічний сад АН УРСР. На думку М.М. Гришка, це дозволило б повніше показати не тільки флору, а й окремі фітоценози. Крім того, географічний принцип розміщення матеріалу дає можливість певною мірою відтворити характерні краєвиди різних регіонів, що, безумовно, сприяє збільшенню декоративності саду [2].

Географічні групи планувалося розміщати за екологічним принципом відповідності груп умовам місцезростання [3, с. 62]. Академік П.С. Погребняк виділив на території Ботанічного саду 5 варіантів клімату, зумовлених складним рельєфом місцевості: 1) сухоконтинентальний степовий — на відкритих схилах південно-східної експозиції, обернених до долини Дніпра; 2) воло-

гий м'який — на захищених схилах, обернених на захід і північ; 3) холодноконтинентальний; 4) сухий теплоконтинентальний південних схилів; 5) теплий і м'який заплавин Дніпра [9].

У 1944 р. були розроблені основні ідеї та сформульовані основні завдання Ботанічного саду АН УРСР як республіканського центру науково-дослідної роботи з теорії та практики інтродукції рослин, розробки питань зеленого будівництва, декоративного садівництва і квітництва, селекції нових для України культур. Сад мав стати не тільки центральним серед ботанічних садів України, а й одним з найбільших ботанічних садів СРСР та світу за розмірами території, складом колекцій рослин, обсягом наукової роботи. Планувалося, що основними напрямками діяльності будуть: садово-паркова архітектура, інтродукція декоративних і квіткових рослин та їх селекція. Ботанічний сад мав стати державною скарбницею видів та сортів деревних і трав'янистих рослин природної флори світу з метою їх репродукції та впровадження в різні галузі народного господарства. Крім того, завданням Ботанічного саду було проводити широку науково-просвітницьку роботу, знайомити відвідувачів з розмаїттям рослинного світу, декоративним садівництвом. Ботанічний сад АН УРСР мав здійснювати науково-методичне керівництво роботою ботанічних садів та державних заповідників України [6, арк. 2-2 зв]. (Ці завдання і нині вирішують співробітники НБС ім. М.М. Гришка.)

У Саду планувалося висадити у відкритий ґрунт понад 2 тис. видів та форм деревних та кущових порід, близько 10 тис. видів і сортів диких та культурних трав'янистих рослин, понад 5 тис. видів і сортів квітково-декоративних і понад 1 тисячі сортів плодово-ягідних рослин. Крім цього, до 4 тис. таксонів тропічних та субтропічних рослин мали вирощуватися в оранжереях і теплицях [2].

І закипіла робота зі створення колекцій рослин, які були отримані з найрізноманітніших куточків колишнього Радянського

Союзу та з-за кордону. Фактично весь обсяг робіт було виконано невеликою групою ентузіастів на чолі з фанатично відданою справі Людиною — Миколою Миколайовичем Гришком. Без тракторів і машин, без добрив і водогону — з грабарками, лопатами, відрами на глинищах, урвищах і руїнах вони створювали один з найкращих ботанічних садів [13].

Велика увага була приділена створенню в Ботанічному саду ділянок різних природних зон України ("Крим", "Карпати", "Український степ", "Ліси рівнинної частини України"). Флористичні багатства та своєрідність рослинного світу колишнього Радянського Союзу було відображено на експозиційних ділянках "Кавказ", "Середня Азія", "Алтай і Західний Сибір", "Далекий Схід". На цих ділянках було висаджено характерні ландшафтоутворюючі види (едифікатори й домінанти), цінні для народного господарства види, а також цікаві в біологічному плані ендеми, релікти. Види природної флори України, що знаходяться на межі зникнення, представлені на ділянці "Рідкісні рослини". У 1966—1973 рр. завідувачем відділу природної флори, який опікувався цими ділянками, був видатний ботанік, д-р біол. наук Сігізмунд Семенович Харкевич.

Величезною заслугою Миколи Миколайовича Гришка та очолюваного ним колективу було те, що в роки війни та у післявоєнний період ціною неймовірних зусиль вони зуміли досягти поставленої мети — створити унікальний за складом рослин, ландшафтом та композиціями Ботанічний сад.

У період з 1959 по 1965 р. будівництво Саду продовжувалося під керівництвом чл.-кор. АН УРСР професора Євгена Миколайовича Кондратюка. В травні 1964 р. Ботанічний сад був відкритий для масового відвідування.

З 1965 по 1988 рр. директором ЦРБС АН УРСР був академік АН УРСР Андрій Михайлович Гродзінський. З його ім'ям пов'язаний новий етап розвитку Ботанічного саду. У цей період істотно поглибилися та розширилися фундаментальні наукові дослідження,

зокрема було засновано відділ і наукову школу алелопатії.

У 1967 р. ЦРБС АН УРСР присвоєно статус науково-дослідного інституту АН УРСР. З грудня 1991 р. Сад носить ім'я Миколи Миколайовича Гришка, а у жовтні 1999 р. отримав статус національного.

У період з 1988 по 2004 р. директором Ботанічного саду була чл.-кор. НАН України Тетяна Михайлівна Черевченко.

Нині в Ботсаду на площі 130,2 га розміщено близько 10 тис. видів, форм та сортів рослин, зібраних з усіх куточків земної кулі.

Структура Саду складається з 8 наукових відділів, в яких виконуються дослідження з проблем інтродукції та акліматизації рослин, збереження генофонду ендемічних, реліктових, рідкісних та зникаючих видів, селекції квітничково-декоративних, плодових, овочевих та кормових культур, біотехнології тропічних та субтропічних рослин, медичної ботаніки, фітодизайну, хімічної взаємодії рослин, дендрології та паркознавства.

У відділі акліматизації плодових рослин створено 52 сорти абрикоси, айви, актинїдії, аличі, винограду, кизилу, лимонника, персика та хеномелес, у відділі нових культур — 57 сортів кормових, овочевих та пряносмакових рослин. У дендрарії зібрано цікаву колекцію дерев, кущів та ліан. Приваблює відвідувачів найбільша в Україні колекція бузку (21 вид, 2 різновиди, 3 гібриди, 75 сортів).

В оранжереях зібрано унікальні колекції тропічних та субтропічних рослин (близько 3 тис. видів, форм, сортів та гібридів), серед яких одна з найбільших — колекція тропічних орхідей (600 видів, форм, сортів та гібридів).

У 1980 р. орхідеї з колекції Ботанічного саду побували в космосі — на борту орбітальної станції "Салют". Науковці Ботсаду спільно з Національним космічним агентством США досліджують проблеми космічної біології, зокрема вплив невагомості на рослини.

Нині НБС ім. М.М. Гришка НАН України є головною науково-дослідною установою України в галузі інтродукції та акліматизації рослин і одним з 12 найбільших бо-

танічних садів світу. НБС координує діяльність ботанічних садів, готує наукові кадри з інтродукції та акліматизації рослин, проводить широку природоохоронну і просвітницьку діяльність.

1. *Будівництво* в Києві ботанічного інституту та організація ботанічного саду. Постанова РНК УСРР № 1220 від 22 вересня 1935 р. — Державний архів м. Києва. Фонд Р-1, оп. 1, справа 7771, арк. 216.

2. *Гришко М.М.* Завдання і напрями роботи ботанічного саду Академії наук Української РСР // *Тр. ботан. саду АН УРСР*. Т. 1. — К.: Вид-во АН УРСР, 1949. — С. 3—21.

3. *Гришко-Богменко Б.К., Пилипчук О.Я.* Микола Миколайович Гришко. — К.: Наук. думка, 1995. — 120 с.

4. *Довгалюк І.* Ботанічний сад на Звіринці // *Соціалістичний Київ*. — 1937. — № 6. — С. 32—37.

5. *Документи* по організації будівництва ботанічного саду (пояснювальна записка до проекту озеленення), 1938 р. // *Архів НБС ім. М.М. Гришка НАН України*, оп. 1, справа 4, арк. 1—3.

6. *Гришко М.М.* Ботанічний сад на Звіринці (доповідь до Президії АН УРСР), 1944 р. // *Архів НБС ім. М.М. Гришка НАН України*, оп. 1, справа 4, арк. 5, 114 арк.

7. *Гришко М.М.* Ботанічний сад на Звіринці (доповідь до Президії АН УРСР), 1944 р. // *Архів НБС ім. М.М. Гришка НАН України*, оп. 1, справа 4, арк. 1—53.

8. *Гришко М.М.* Ботанічний сад на Звіринці (доповідь до Президії АН УРСР), 1938 р. // *Архів НБС ім. М.М. Гришка НАН України*, оп. 1, справа 4, арк. 2—3. — С. 56—63.

9. *Гришко М.М.* Ботанічний сад на Звіринці (доповідь до Президії АН УРСР), 1949 р. // *Архів НБС ім. М.М. Гришка НАН України*, оп. 1, справа 4, арк. 22—28.

10. *Про відновлення будівництва і наукової роботи Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР у м. Києві.* Постанова РНК УСРР від 23 березня 1944 р. // *Державний архів м. Києва*. Фонд Р-1, оп. 3, справа 5, арк. 153—156.

11. *Протокол № 32* Спільного Зібрання УАН від 21 червня 1919 р. — Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, 1—26148.

12. *Черевченко Т.М., Чувікіна Н.В.* Життєвий та творчий шлях Володимира Іполитовича Липського // *Інтродукція рослин*. — 2003. — № 4. — С. 17—24.

13. *Черевченко Т.М., Чувікіна Н.В.* Головний кормчий і будівничий Національного ботанічного

саду — Микола Миколайович Гришко // *Наукова спадщина академіка М.М. Гришка*. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті М.М. Гришка — видатного селекціонера, генетика, ботаніка та громадського діяча (Глухів, 13—14 квітня 2005 р.). — Глухів: ГДПУ, 2005. — С. 7—9.

14. *Чувікіна Н.В.* Особистості керівників ботанічного саду — підрозділу Інституту ботаніки АН УРСР у 1935—1944 роках: нові імена // *Історія української науки на межі тисячоліть*. — Вип. 13. — К., 2003. — С. 215—220.

15. *Чувікіна Н.В.* Ботанічний сад на Звіринці — один з наукових підрозділів Інституту ботаніки АН УРСР (1935—1944) // *Дев'ята конференція молодих істориків освіти, науки і техніки* (м. Київ, 23 квітня 2004 р.). — К., 2004. — С. 176—181.

16. *Чувікіна Н.В., Черевченко Т.М., Кваша В.В.* Роль Володимира Іполитовича Липського в розробці наукових основ Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України // *Інтродукція рослин*. — 2003. — № 4. — С. 25—29.

Т.М. Черевченко, Н.В. Чувікіна

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины
Украина, г. Киев

НАЦІОНАЛЬНОМУ БОТАНИЧЕСКОМУ САДУ
им. Н.Н. ГРИШКО НАН УКРАИНЫ 70 ЛЕТ

Представлена история создания Национального ботанического сада им. Н.Н. Гришко НАН Украины, формирования коллекций растений, становления его как научно-исследовательского учреждения. Приведены сведения об ученых, которые руководили Ботаническим садом в разные периоды его существования.

T.M. Cherevchenko, N.V. Chuvikina

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

THE 70-th ANNIVERSARY OF M.M. GRYSHKO
NATIONAL BOTANICAL GARDENS OF THE
NAS OF UKRAINE

The history of creation of M.M. Gryshko National Botanical Gardens of the NAS of Ukraine, plant collection, formation of the Gardens as scientific research institution is presented. The data about scientists, who lead the Botanical Gardens in the different periods of time, is given.